

Dušan Pleštil
 OKEM DUCHA
 Živá příroda v přírodovědných spisech Johanna Wolfganga Goetheho¹

Praha (OIKOYMENH) 2006, 454 str.

Obecně je známo, že Johann Wolfgang Goethe nebyl jen „knížetem básníků“, ale že svou pozornost věnoval i jiným oblastem lidského vědění, například optice, mineralogii či botanice. V českém prostředí byla tato povrchní představa donedávna podpořena jen překladem části Goetheho *Farbenlehre*.² Tuto závažnou mezeru nyní konečně vyplňuje rozsáhlá studie Dušana Pleštila, která nese název *Okem ducha*.

Goethe před námi vystupuje jako přírodovědec věnující se samostatnému bádání, ale zásadní je to, jak důkladně reflektuje výsledky svého pozorování živé přírody. S tím souvisí i jeho úvahy o stylu a metodě přírodovědy, na něž se autor zaměřil především. Sleduje v nich totiž pojem „autentického života“, který se z uvažování pozitivistické biologie zcela vytratil. Právě hledání způsobu pozorování, myšlení a popisu, který by odpovídal podstatě živé přírody, je pro Pleštila hlavním rysem Goethova a potažmo i goetheanistického přístupu.

Autor nás nejprve seznamuje se situací v biologii Goethovy doby. Liného systematizace přírodní říše byla dosud čerstvým pokusem, nesoucím se v duchu mechanistických principů Galilea a Descarta. Zásadním problémem byl vznik a vývoj živé přírody – spolu se slábnoucí autoritou církve se dostávalo méně podpory i preformační teorii, podle níž je příroda od okamžiku stvoření neměnná a vyloučeny jsou také kvalitativní změny v rámci druhu. Právě v Goethově době do tohoto neměnného pojetí přírody proniká čas, příroda je obohacena o dějiny, a otevírá se tak cesta pro evoluční myšlení. Velkou otázkou byl také vztah člověka k ostatním organismům – Goethův objev pozměněné mezičelistní kůstky v lidském skeletu jako spojujícího článku s primáty pomohl narušit představu o výlučnosti člověka v rámci stvoření. Pleštil se věnuje i vztahu k německé přírodní filosofii (Naturphilosophie), od níž se Goethe i přes jistou blízkost výchozí diskuse nakonec odklání.

Přesvědčení, že příroda nemá skrytá tajemství, že dostatečně pozornému oku se odhaluje její nejhlubší podstata, je základním motivem rozvíjení Goethových vlastních biologických názorů. Ty Goethe představuje v podobě nauky o metamorfóze rostlin a vnitřního utvářejícího principu organismu-typu. Při zkoumání „utváření a přetváření živoucí přírody“ hledá způsob, jak překročit polaritu syntetizujícího a analyzujícího přístupu

¹ Autor se důsledně drží tvaru „Goetheho“, „goetheanistický“, čehož se přidružíme i v tomto textu.

² J. W. Goethe, *Smyslově-morální účinek barev*, přel. J. Dostal, Hranice 2004.

přírodovědy. Pleštil zde poukazuje na to, že Goethe (oproti rozšířenému názoru) nezavrhuje ani jeden ze způsobů, jen poukazuje na nebezpečí, které s sebou přináší redukce celostního pohledu, omezení se na pouhou diferenciaci nebo jen na „hledání analogie mezi stvořeními a jejich tajuplné příbuznosti“ (125).³

Dále sledujeme, jak Goethe pátrá v „obecném labyrintu tvarů“ přírody po nějakém vodítku a jak se jeho myšlenka typu vyvíjí od zprvu hledaného abstraktního organizačního principu k typu jako vyjádření bytostné podstaty organismu. Myšlenka, že pozorováním vnější podoby živého organismu dosáhneme také nahlédnutí jeho nejhlubšího principu, sil, které jej utvářejí, je jen stěží přijatelná pro Kanta, jak Pleštil dokládá na analýze Goethových článků ke srovnávací anatomii.

Zvláštní pozornost si zaslouží kapitola týkající se estetiky živé přírody, kde Pleštil ukazuje, že estetické vnímání a poznávání přírody pro Goetha představují „symbiotické“ činnosti. K přesnější formulaci názorů vycházejících z tohoto přesvědčení vedly Goetha především rozpravy a korespondence s Friedrichem Schillerem (ten ho již v jednom z prvních dopisů ujišťuje o „krásném souladu [Goethova] filosofického ducha s nejčistšími výsledky filosofujícího rozumu“),⁴ jenž mu byl sice přátelským, ale zároveň kritickým průvodcem filosofickým myšlením té doby. Cílem Goethova úvah je objektivní krása předmětu, za-

ložená na jeho harmonii, vycházející z jeho pojmu organického typu. Hlediskem posuzování krásy je pak míra dokonalosti ve spojení se svobodou, svědčící o harmonickém rozvoji všech částí organismu. V této souvislosti se nabízí detailnější srovnání s Kantovou estetikou, které by však přesahovalo zaměření monografie. Pleštil zevrubně popisuje Goethovo nazírání živé přírody, jež nazývá „estetická organika“, její protiklad pak tvoří „organická estetika“, jak jsou označeny Goethovy reflexe o umění zachycujícím přírodní objekty.

Další oddíl knihy se věnuje metodickým otázkám, tedy tomu, jak se Goethe vyrovnával s nutností spojit empirickou a ideální stránku přírodní říše. Pleštil znovu ukazuje, že hlavním úkolem onoho „oka ducha“ je nahlédnout niternost v jevové skutečnosti, přičemž pro Goetha je právě proměnlivá, živoucí jevová skutečnost tím opravdu jsoucím. Goethe přichází s pojmem „nahlížející soudnosti“, která má spojit ideje a empirii, poznat ideje působící ve fenomenálním přírodním světě. Zásadní je pak rehabilitace smyslových, kvalitativních počitků a jejich obrana proti „bezduchému“ mechanistickému přístupu. Jedinými hranicemi poznání jsou pro Goetha momentální a individuální meze poznávajícího vědce. Goethovou kýženou metodou je pak racionální empirismus⁵ zachovávající pluralitu vědeckých přístupů, tedy metafyzického, jenž nedbá na jevy a upírá subjektu možnost poznání bytostné

³ Číslice v závorkách označují stránky recenzované knihy.

⁴ J. W. Goethe – F. Schiller, *Korespondence*, přel V. Zamarovský, Praha 1975.

podstaty, a empirického, zaměřeného pouze na zkušenost. S tím souvisí i pozice vědce samotného: pro něj by mělo být poznání harmonie přírody také cestou do vlastního nitra.

Knihu uzavírají kapitoly o fenoménu goetheanismu, tedy zkoumání přírody a světa v intencích Goethova celostního přístupu. Za všechny představitele jmenujme J. E. Purkyněho a samozřejmě Rudolfa Steinera, prvního editora Goethových přírodovědných spisů a pracovníka Goethova a Schillerova archivu ve Výmaru. Pleštil zde zevrubně představuje tohoto myslitele i jeho hlavní spis *Goethes Weltanschauung* (Goethův světový pohled) z roku 1897. Navazuje přehled goetheanismu ve 20. století, kde Pleštil dokumentuje jednak jeho praktické

výstupy v biologickém výzkumu, ale i ve farmakologii, ochraně krajiny a ekologickém myšlení vůbec.

Vzhledem k absenci české sekundární literatury Pleštil hojně využívá prací D. Kuhnové, D. Käfera a W. Schada, stejně jako dalších německých interpretů, a tak nám předkládá obraz Goethova myšlení v širších souvislostech. Velkým přínosem této monografie je i množství přeložených Goethových textů, jimiž Pleštil doplňuje svůj výklad a které alespoň zčásti suplují nedostatek českých pramenů.

Po přečtení této knihy nelze než se přidat ke Goethovi a „hledat božské *in herbis et lapidibus*“.

Andrej Horváth

⁵ Tento název pochází od Friedricha Schillera.